

ZIRKDOSHLAR OILASI SISTEMATIKASI, O'ZIGA XOS BELGILARI, ASOSIY VAKILLARI VA ULARNING XALQ XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI

Xolmatova Sarvinov

Andijon davlat pedagogika instiuti

Biologiya yo`nalishi 203-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14504418>

Annotatsiya: Ushbu tezisda zirkdoshlar oilasi sistematikasi, o'ziga xos belgilari, asosiy vakillari va ularning xalq xo'jaligidagi ahamiyati to'g'risida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: zirk, berberin, alkaloid, bergen, qashqar, qoraqand.

Аннотация: В данной диссертации представлены сведения о систематике семейства барбарисовых, его характеристике, основных представителях и их значении в народном хозяйстве.

Ключевые слова: цирк, берберин, алкалоид, берген, кашкар, караканд.

Abstract: This thesis provides information on the systematics of the zirkdash family, its characteristics, main representatives and their importance in the national economy.

Key words: zirk, berberine, alkaloid, bergen, kashqar, karakand.

Zirkdoshlar (Berberidaceae) - oilasi magnoliyasimonlar sinfiga mansub, ko'p yillik o't, buta yoki daraxtlarni o'z ichiga oladi. Yer yuzida 14 turkumga mansub 650 turi bor. Ular asosan, Shimoliy yarim sharning mo'tadil hududlarida o'sadi. Yovvoyi holdagi zirklar Yevropa, O'rta Osiyo hamda Uzoq Sharq hududlarida keng tarqalgan. Barglari teskari tuxumsimon, cho'zinchoq, o'tmas, chetlari biroz tishli yoki tekis, ularning uzunligi 2-6 sm keladi. Barglari qalin, qisqa bandli, ketma-ket joylashgan. Zirkning bargi tarkibida alkaloidlar, ayniqsa, berberin ko'p. Guli ikki jinsli, gulqo'rg'oni sariq, bir necha 4-5 qator bo'lib joylashgan, har bir qatorda 3 tadan gultojbarg bor. Ko'pchilik zirkning gulida tojbarg bilan changchisi orasida shiradon bo'ladi. Ayrim vakillarida changchilar orasida staminodilar ham uchraydi. Gullari sariq rangda bo'lib, gul shingili shoxlangan, rovaksimon. Guli sariq, qo'sh gulqo'rg'onli, shingilga to'plangan. Mevasi rezavor, ba'zan ko'sakcha yoki yong'oqcha shaklida. Mevasi qoramtir-binafsha rangda bo'lib, ellipsimon ko'rinishga ega. O'zbekistonda 4 turkumga mansub 12 turi o'sadi. Zirk (*Berberis vulgaris* L.), qoraqand — zirkdoshlar oilasiga mansub butalar turkumi. Qora zirk (qoraqand) - zirkdoshlar oilasiga mansub bo'lib, bo'yi 4 metr gacha boradigan sershox buta. O'simlikning eski shoxlarning kulrang, yosh novdalari qo'ng'ir bo'ladi. Tikanlari uch bo'lakli. O'simlik may oyida gullab, iyun-iyul oylarida pishadi. Ular dengiz sathidan 1800 m balandlikgacha mintaqalarda o'sadi. Qora zirk tabiiy holda respublikamizning Toshkent, Samarqand, Andijon, Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlarining tog'li hududlarida, soy bo'ylarida to'p-to'p bo'lib o'sadi. Zirkning berberis *integerrima* bunge, berberis *nummularia* bunge, *gymnospermium albertii* (Regel) takht, *leontice everesmannii* bunge nomlarini xalq tilida qashqar, bergen, qizil, tugma, qoraqand deb atashadi. Zirk vakillarining salomatlik uchun foydali ne'mat ekanligi juda qadim zamonlardan ma'lum. Ossuriya shoxi Ashshurbanipalning shaxsiy qiroatxonasida saqlanuvchi, bundan 2670-yil muqaddam sopol taxtachalarga yozilgan kitoblarga qaraganda, zirk "Qonni pokizalovchi" omil sifatida qadrlangan. Uning shifobaxsh xususiyatlaridan qadimiy Misr, Hindiston tabiblari tadbirkorlik bilan foydalanishgan

Abu Ali ibn Sino zirkni chanqoq qoldiruvchi, yurakka quvvat beruvchi hamda jigar kasalliklariga davo sifatida ishlatgan.

Qora zirk mevalari xalq tabobatida asab faoliyati sustlashganda, oshqozon-ichak, sariq kasalliklarini, hafaqonlikni davolashda ishlatiladi. Bundan tashqari undan haroratni pasaytiruvchi, ishtaha uyg'otuvchi, o't haydovchi, yallig'lanishgaa qarshi vosita sifatida ham foydalaniladi. Xalq tabobatida zirk ildizidan tayyorlangan qaynatma (po'sti ajratilganda) bezgak va bodning davosi hisoblanadi. Bu qaynatma xalq tilida "qiyomi zirk" deb atalib, uning suyuqlashtirilgani bilan og'iz bo'shlig'i kasalliklarida chayqash tavsiya etiladi.

O'simlik barglarining suvli damlamasi bezgak asorati bo'lgan taloq shishida hamda jigar kasalliklarida ishlatilsa, ildiz po'stloqlarining damlamasi o'tdagi tosh, sariq, buyrak og'rig'i, bod kabi kasalliklarni davolashda ishlatiladi. Zirk mevalari ziravor sifatida keng ko'lamda qo'llanadi. Uning mevalaridan murabbo tayyorlanadi. O'simlik bo'yoqchilik sanoatida ham katta ahamiyatga ega. Uning ildiz va tanasidan junlarni bo'yash uchun sariq bo'yoq olinadi. Mevasidagi qizil rang esa jun matolarini bo'yash uchun yaxshi vosita hisoblanadi.

Zirkning poyasi och sariq rangda bo'lib, juda qattiq, mustahkam. Hind duradgorlari undan nafis buyumlar va mebellar yasashda foydalanadilar. Zirk gullaridan asal shirasi bor, ular o'zidan ko'plab nektar ajratadi, ayniqsa, iliq va nam havoda olingan asali xushbo'y bo'ladi. Zirk manzarali o'simlik sifatida ham qadrlanadi. Uning murg'ak novdalari, yashil barglari, tillarang gullari bahorda o'zgacha dilbarlik kashf etadi.

Zirkni iste'mol qilish ayollarga klimaks va ko'zi yorigandan keyingi chilla kunlarida, muskullar faolligini oshirishini inobatga olib, homilador hamda emizikli ayollarga ham uni iste'mol qilish tavsiya qilinmaydi.

O't pufagida tosh, jigar sirrozi, sariq kasalligida, uni iste'mol qilish yoqmaydigan ayrim shaxsiy holatlarda, shuningdek, 12 yoshga to'lmagan bolalar iste'mol qilishi maslakat berilmaydi. Yana shuni bilib qo'yish kerakki, zirkning hali pishib yetilmagan ko'k mevasi zaharli bo'lganidan uni iste'mol qilish aslo mumkin emas.

Zirkdoshlar oilasining vakillari adir va tog'-adir mintaqalarida ko'p tarqalgan. Xulosa qilib aytganda, zirkdoshlar oilasining vakillari inson hayotiga, sanoat mahsulotlari sifatida, xalq xo'jaligida juda katta ahamiyatga ega.

References:

1. Shifobaxsh nematlar M.Nabiyev, V.Shalnev, A. Ibrohimov Toshkent - «Mehnat» - 1989
2. Tojiboyev M.U. Foydali o'simliklar resursshunosligi fanidan amaliy mashg'ulotlar. Andijon-2024
3. Pratorov O.P., Nabiyev M.M. O'zbekiston yuksak o'simliklarining zamonaviy tizimi. – Toshkent: O'qituvchi, 2007.-64-b.